

соціалним сприйняттям (точніше неприйняттям) усього реального Чубая одразу” (177).

Окремо слід сказати про звертання К.Москальця до дуже дражливого питання про так звану “зраду”. Подано докладний аналіз поведінки Г.Чубая після арешту 1972 р. та свідчення у справі Калинців. Автор статті спирається на слова заарештованого і, пояснюючи надмірну відвертість зломленістю, говорить також про принципову неможливість співіснування цих різних людей: “Спроба Калинців заангажувати Чубая до політичної діяльності або самим, із власними політичними програмами й текстами стати причетними до його “Скрині”, заснованої на радикально відмінних засадах ліберального модернізму, завдала прикрощів їм усім” (191). Багато уваги приділено часописові “Скриня”, що згуртував тоді Чубаєвих однодумців. Полемізуючи із британським дослідником Е.Вілсоном, К.Москалець доводить, що “Скриня” трималася на трьох “кітах”: українськість, європейськість і китайськість.

1. *Баран Є.* “Той я, котрий пише, що він – Костянтин Москалець” // *Кур’єр* Кривбасу. – 2007. – Берез. – Квіт. – № 208-209.

2. *Михед О.* Марко Роберт Стех: “Річ лише в тому, щоб сприйняти “інше” за “своє” // <http://www.dt.ua/3000/3680/56320/>.

3. *Москалець К.* Вечірній мед // *Сучасність*. – 2003. – № 4.

4. *Москалець К.* Келія чайної троянди. 1989–1999:

Звісно, стаття не обійшлася без аналізу Чубаєвих текстів, але вони тут усе ж вторинні – як ілюстрація долі чи світогляду поета. Натомість дослідження “Чубай і вона” цілком зосереджене на поезії “так певнено мають крила у ворона...” К.Москалець удається до текстологічного аналізу, порівнює варіанти вірша, звертає увагу на різні підходи упорядників до внесених автором до рукописного тексту правок і переконує в незавершеності вірша. Уважаючи за доцільне прочитувати вірш у контексті циклу “Світло і сповідь” та поеми “Марія”, К.Москалець зосереджується на трактуванні образу “вона” й віднаходить справді багаті паралелі. До речі, якимось у приватному листі до авторки статті К.Москалець, розповідаючи про свій “Вечірній мед”, сказав, що його більше не цікавлять ті експерименти, завдяки яким постав цей герменевтичний роман. Тепер його душа лежить до розвідок на зразок “Чубай і вона”.

Щоденник. – Львів, 2001. – 204 с.

5. *Шуба Б.* Костянтин Москалець. Гра триває // *Критика*. – 2007. – Берез.

6. http://ru.wikipedia.org/wiki/Игра_в_бисер.

7. <http://www.novpol.ru/index.php?id=639>.

8. <http://www.philology.ru/literature3/markovich-69.htm>.

9. <http://www.potyah76.org.ua/author/?a=67>.

10. <http://www.svoboda.org/staff/Paramonov.asp>.

м. Черкаси

Наталія Пахаренко

МІЖ КУЛЬТУРНИЦТВОМ І ДОНЖУАНСТВОМ...

Євген Нахлік. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Документально-біографічна студія. – К.: Український письменник, 2006. – 351 с.

Здавалося, що після Віктора Петрова тема любовних історій Пантелеймона Куліша давно вичерпана. Що можна додати до того неперевершеного біографічного твору “Романи Куліша”, написаного ще далекого 1930 року й перевиданого 1994-го? Фактично нічого. Що можна додати до тих ефектних висновків, яких дійшов В.Петров: “Соціальна “невозможність жити вполне” була водночас і особистою, моральною, психічною, сексуальною. Через це й усі романи Кулішеві це, власне, не романи зовсім, а якісь “півромани”, “півкоханья”. Жінка віддавалася цілком, а чоловік не наважувався переступити останньої межі. Своєрідний платонізм, зумовлений зовнішніми обставинами.

У П.Куліша була пристрасна, палка натура, але навіть у романі з Марковичевою він постійно вагається між почуттям любовної пристрасі й бажанням порвати з коханою жінкою. Це бажання було міцніше від нього. Своєрідний “жах кохання” призводив до безглузких, неможливих ситуацій, вивернених і обернених почуттів, до вчинків і слів, цілком несподіваних” (В.Петров, 187); “Не вмів любити й не любив любові Куліш...” (В.Петров, 176). Ніхто й не брався щось спростовувати чи коригувати. Магія імені В.Петрова (Домонтовича), здавалося б, надійно закривала цю тему від нових посягань. Аж ні. З’являється дослідник, Євген Нахлік, що нічого не сприймає на віру, а хоче переконатися в чіткості

літературного фактажу, і виявляється, що В.Петров як справжня творча особистість не просто белетризував відомі літературні факти, а й вільно поводився з ними: “Водночас у міру заглиблення у життя і творчість Пантелеймона Куліша дедалі більше впадали мені в око наявні у Петрова надто вільне поводження з фактами, листами й творами, фактографічна неповнота, ефектні домисли й надмірна соціологізація у трактуванні інтимних почуттів. Виникла потреба критично перевірити дані, наведені у працях цього та інших дослідників не раз без покликів і в довільній формі, залучити до розгляду нові джерела, тексти й відомості, по зможі простежити під обраним кутом зору все доросле життя письменника. Важливо було зрозуміти митця слова як живу особистість із неповторною індивідуальною психологією, а не судити його з погляду абстрактних схем чи бажаних моделей поведінки” (7).

Тепер декілька слів про дослідника. Євген Нахлік — талановитий і сумлінний сучасний літературознавець, автор двох монографій (“Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст.”, 1988; “Доля — Los — Судьба: Шевченко і польські та російські романтики”, 2003; останнє дослідження відзначене престижною академічною премією ім. С.Єфремова), десятка наукових і науково-популярних брошур (“Пантелеймон Куліш”, 1989; “Іван Котляревський”, 1994 та ін.), багатьох статей, присвячених українській літературі XIX — початку XX ст., зокрема Т.Шевченкові, П.Кулішеві та ін. Фактично, Є.Нахлік поряд із В.Івашківим виступає одним із найавторитетніших знавців творчості П.Куліша. Тому цілком закономірне звернення дослідника до начебто вже давно “закритої” теми.

Що додає нового Є.Нахлік до вже, здавалося, відомих позашлюбних романів Пантелеймона Куліша з Олександрєю Милорадовичівною, Марком Вовчком, Ганною фон Рентель, Параскою Глібовою? Наукової чіткості й точності фактів. Аргументованість висновків (без епатажу й зовнішнього ефекту): “Кулішева любов до панни Милорадовичівни — найпоетичніше з усіх його закохань. Це світла еротика, естетична й душевна, зорієнтована передусім на платонічне задоволення. Куліша навіть тішить не так те, що дівчина прихильна до нього, як те, що йому любя її душа” (121); “Марко Вовчок не мала стійких релігійних, національних та моральних переконань і легко піддавалася чужим впливам, модним ідеологічним та літературним віянням” (151), “Участь в українському літературному процесі виявилася для Марка Вовчка лише епізодом, зумовленим збігом обставин. На відміну від Куліша, вона

була людиною не ідеї й обов’язку, а успіху й насолоди” (152), “Зароблені на літературній ниві кошти Куліш пускав на нові видання, і не лише власні, а й своїх українських колег, а Марко Вовчок — на комфортне особисте життя. Вона вибирала того, хто приваблювався, сильніший, перспективніший, ту літературу, в якій творити престижніше” (152); “У позашлюбних романах Куліш значною мірою перебував в уявному світі — спочатку снував мрії, потім вдавався до теоретичних повчань” (157), “Якщо шукати українських предтеч сучасного *фемінізму*, то й тут треба приглянутись насамперед до Куліша — до його обстоювання жіночої емансипації та рівноправності на початку 60-х років і художнього уславлення жіночої духовності як найважливішого чинника гуманістичного розвитку людства” (160), “Куліш — людина не так насолоди, як результату, розвитку, вдосконалення” (163), “... його епістолярний роман з Ганною фон Рентель був делікатний і тактовний, Куліш визначав його як “наша дружба” (хоча й зізнавався у любові)...” (171); “Для Куліша проблема Параски полягала в тому, що вона захоплювала його як царівна молодича, а він хотів мати в ній ще й кохану-однодумця, споріднену за духом жінку, з якою б його єднали творчі, культурні інтереси, спільна духовна праця. Жіночий ідеал, що його так пристрасно шукав він на зламі 50–60-х!” (182); “Для систематичної літературної, надто ж копіткої наукової праці, до якої схилявся Куліш, потрібна сімейна стабільність і певність, а позашлюбні романи лише вимучували. Від самого початку свого донжуанства він був запрограмований на повернення до законної дружини” (194). Особливо треба звернути увагу на останній висновок, який, власне, розставляє всі акценти у пристрасному шуканні Кулішем жіночого ідеалу.

Розглядає Є.Нахлік ще декілька історій Кулішевих захоплень: з Манею де Бальмен (“Короткотривале захоплення Куліша Манею було споглядальним, пізнавальним і, зрештою, поверховим”, 102) і таємничою київською інституткою. Загальний висновок дослідника теж заслуговує уваги: “Хоча позашлюбні романи Кулішеві на зламі 50–60-х років були переважно епістолярними і фактично платонічними, у мріях і намірах він сягав далі; проте найбільше, до чого дійшов, — це, очевидно, поцілунок, дарований од Параски Глібової” (197). І ще, дуже важливе й повчальне, особливо на тлі аморального вчинку Григорія Честахівського, який звабив дівчину, обіцявши з нею одружитися, а потім покинув, бо з’ясувалося, що він уже одружений. За це громадська рада позбавила

Честахівського “звання громадянина й визнала його негідним спілкування з чесними людьми” (202); “На тлі цього сумного випадку видно, що Куліш у своїх романах з панночками й молодиками повівся хоча й ніби нерішуче, зате чесно: нікого не знадив і не кинув напризволяще. Хоч би як пізніші біографи закидали Кулішеві, що він не наважився розкрити свої позашлюбні любовні зв’язки на повну силу, дати волю пристрасті, усе-таки треба визнати, що стосовно до своїх пасій він учинив порядно й нікому з них не зіпсував долі” (203).

Особливу увагу зосереджує Є.Нахлік на непростих взаєминах П.Куліша з дружиною Олександрою Білозерською (чого уникнув В.Петров, подавши тільки у висновках першого розділу “Літо року 1856” дуже загальні пояснення причин позашлюбних романів П.Куліша: “Друга половина 50-х років в особистому житті Куліша була критичним часом, коли в його родинних взаєминах сталася глибока розколина. Дев’ятилітній шлюб з Олександрою Михайлівною Білозерською остогид і приївся. В буденній мізерній метушні звичайних господарських клопотів кохання до дружини розтануло й непомітно зникло. Почуття охолело, здригнуло, загубилося в хатньому безладді неулаштованого й непевного Кулішевого побуту і вицвіло в безбарвній і нудній байдужості щоденних повторених розмов, слів, рухів” (В.Петров, 52). Про саму О.Білозерську теж сказано дуже оглядово й десь навіть свідомо тенденційно, хоча причини душевної хвороби О.Білозерської 1854–1857 рр. названі: “Хвороба Олександри Михайлівни була оберненою стороною її родинного розходження. Байдуже ставлення чоловіка викликало в Олександрі Михайлівні почуття непотрібності. [...] Вона захворіла, коли побачила, що любов зникла, що на неї Пантелеймон Олександрович перестав звертати будь-яку увагу, перестав нею цікавитися, почав уникати її товариства і призвичаївся обходитись без неї якнайкраще” (В.Петров, 54), проте коментар залишився свідомо поверховим.

Є.Нахлік іде іншим шляхом: розпочинає історію зі знайомства П.Куліша з О.Білозерською, висвітлює перипетії їхніх стосунків, що передували одруженню, зупиняється на історії взаємин П.Куліша з Ольгою Плетнєвою, нагадує про сімейну драму, яку переживо подружжя, втративши ненароджену дитину — після цього О.Білозерська взагалі не могла народити дитини, на старості П.Куліш з цього приводу дуже шкодував (у листі до сестри дружини

Надії Забіли, дві старші доньки якої через невдалі заміжжя зазнали поневірянь, П.Куліш заявив: “Мы бы с Вами своею судьбою не поменялись”, 277), і підводить читачів до виникнення цієї кризи взаємин. Після розповіді про Кулішеві пошуки жіночого ідеалу вчений показує, що Кулішеве повернення до дружини було зумовлене всією передумовою як їхніх особистих стосунків, так і поведінкою, характером і трибом життя самого П.Куліша: “Урешті-решт три чинники зумовили його повернення до Олександри Михайлівни: світлі спогади про найкращі роки їхнього подружнього життя, почуття обов’язку перед пошлюбленою жінкою і розчарування у нових любовних пошуках” (208). Згадує дослідник також і Марію Щербачову, небогу Олександри Білозерської, якій симпатизував П.Куліш. До речі, вона матір відомої української письменниці Любові Яновської (небога по іншій сестрі дружини — Надія Кибальчич). Пише Є.Нахлік про останню симпатію П.Куліша юну Марусю Вовківну: “Останній “роман” Куліша, як і його давні позашлюбні романи, протікав в епізодичних зустрічах та листах, але, на відміну від попередніх, вилився в окремі вірші (“До Марусі В***”, “Видінне”, “Чудо”, “Патріотці!”). Звичайно, “романом” його можна назвати хіба що зі значною долею умовності” (260). Теж цікавий факт: за винятком декількох віршів, присвячених Марусі Вовківні, жодній зі своїх пасій П.Куліш віршів не присвячував: “Тим часом у творчості його любовні мандри не знайшли безпосереднього плідного відображення, за винятком поодиноких віршів “Святиня”, “До Марусі Т*”, “Сонет”, — жодна з позашлюбних пасій не надихнула письменника на великі твори” (208). І ще один висновок Є.Нахліка, який багато що пояснює у взаєминах П.Куліша із жінками: “Для тодішнього Куліша особисте кохання нерозривно пов’язане з любов’ю до України-матері: він може зійтися тільки з тією дівчиною чи жінкою, яка розуміє й поділяє його любов до рідної України...” (106). Це одна з причин, чому П.Куліш між Ольгою Плетнєвою й Олександрою Білозерською вибрав останню: “Більш інтуїтивно, ніж раціонально, він обрав саме ту жінку, яка могла стати йому найкращою подругою у довгій мандрівці життя, — саме йому, з його авторитарним, менторським, дратівливим і надзвичайно цілеспрямованим характером, до того ж схильним до непомітних захоплень, що так часто переходили у конфронтацію і розрив стосунків” (37).

Останні роки свого життя П.Куліш і О.Білозерська провели в любові й подружній

взаємності (десь із 1864 і до смерті П.Куліша в лютому 1897): “На старощах у побуті та приватному листуванні Куліш називав дружину *Ганна, Ганна Барвінок*. Здивованому Степанові Носу пояснював у листі від 5 листопада 1890 р.: “А що я зву моє миле подружжє Ганною, дак се ознака, що спершу вона була не зовсім моєї віри, а потім охристилась у мою віру і в святому хрищенні нарічено її Ганною Барвінок”. Це було вельми знаменно: вроджений реформатор, наділений невгамовною хіттю щось переглядати, змінювати, створювати заново, перейменувати (Україну — на Стару Русь, Мотронівку — на Ганнину Пустинь, себе самого — з Пантелеймона Олександровича на Панька Олельковича тощо), він і дружину пересотворив, наскільки це можна було, за своєю духовою подобою, мовби на взірець біблійної міфопарадигми, згідно з якою Єву створено з Адамового ребра” (277-278). І як висновок: “З усіх його потуг підпорядкувати собі суспільні процеси й інших осіб найвдалішою виявилася спроба о-власнення законної дружини — тут він досяг, либонь, чого хотів...” (279).

Доповнюють документально-біографічну студію Є.Нахліка дві його розвідки: “Ти моє твориво!” Ганна Барвінок — письменницька креатура Пантелеймона Куліша”; “Еротичний автобіографізм у Кулішевій творчості”, що підсумовують розмову про подружнє життя й позашлюбні романи П.Куліша: “Після бурхливих літ любовних (переважно епістолярних) романів він із роками про них навіть не згадував, не шкодував за колишніми пасіями, наскільки знаю, ніде не прохопився про них словом у пізній творчості, за винятком хіба що Марковички, та й то про неї як особистість відгукувався зазвичай негативно. Якогось видимого сліду в його писаннях 70—90-х років вони не залишили. Натомість Олександра Михайлівна відіграла надзвичайно важливу роль у його житті тих літ і по праву зайняла почесне, чільне місце в його тодішній поезії. Жоден інший український

дореволюційний письменник, хто прожив із дружиною довгі роки, не підніс у творчості свою пошлюблену обраницю на таку висоту, як пізній Куліш у поетичних шедеврах. Його ж досконала любовна поезія у понадшістдесятирічному-понадсімдесятирічному віці, присвячена дружині, стала квінтесенцією і гідним вінцем їхнього шлюбу” (335). І останній висновок Є.Нахліка: “Якщо розглядати драматичний перебіг подружнього життя Куліша та його позашлюбних романів другої половини 50-х — початку 60-х років з погляду цих міркувань, то напрошується закид письменникові, що причина його невдач насамперед у тому, що він не був здатний кохати. Насправді це був би поверховий висновок. Просто на ту пору Куліш іще не дозрів як закоханий і коханий. Він не виявляв достатньої здатності кохати, не міг домогтися, щоб його по-справжньому любили, й не міг знайти гідного об’єкта для свого вибагливого кохання. Лише у 70-90-х роках ці три проблеми злилися для нього воедино й вирішилися у взаємній подружній любові до Олександри Михайлівни. Він зумів щиро й вірно кохати, почувався безумовно любленим і мав тверде переконання, що віднайшов об’єкт кохання, гідний його високих почуттів” (336).

І тепер вже висновок мій. Я багато цитував Є.Нахліка, бо це той варіант, коли переповідати немає сенсу. Тим більше, якщо з висновками й міркуваннями дослідника ти солідаризуєшся. Беззаперечний той факт, що цією книжкою Є.Нахлік уписав своє ім’я в низку найоригінальніших і найталановитіших біографів Пантелеймона Куліша. Навіть більше, його праця, здавалося б, на готовому матеріалі, який свого часу талановито й ефектно белетризував В.Петров, набагато колоритніша, яскравіша й повніша і за науковим багажем, аргументами й висновками, і за стилістичним оформленням. Дослідження Євгена Нахліка вже сьогодні можна зарахувати в розряд канонічних, гідних бути високим взірцем підходу до такої важливої теми, якою є й завжди залишатиметься біографія письменника в його інтимному вияві.

м. Івано-Франківськ

Євген Баран